

ס י מ ן כ ד

בין השמשות

א. סוגיית הגמרא

איתא בשבת (לד ע"ב): "ת"ר: בין השמשות ספק מן היום ומן הלילה, ספק כולו מן היום ספק כולו מן הלילה. מטילין אותו לחומר שני ימים. ואיזהו בין השמשות? משתשקע החמה, כל זמן שפני מזרח מאדימין. הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון - בין השמשות, הכסיף העליון והשוה לתחתון - זהו לילה, דברי ר' יהודה. ר' נחמיה אומר: כדי שיהלך אדם משתשקע החמה חצי מיל. ר' יוסי אומר: בין השמשות כהרף עין, זה נכנס וזה יוצא ואי אפשר לעמוד עליו" וכו', ע"כ. ובדברי שלוש הדעות המובאות בברייתא זו לא נזכר צאת הכוכבים כגורם המסיים את בין השמשות.

לאחר מכן הגמרא דנה בדברי ר' יהודה וז"ל: "הא גופה קשיא: אמרת איזהו בין השמשות, משתשקע החמה כל זמן שפני מזרח מאדימין - הא הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון לילה הוא. והדר תנא - הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון בין השמשות! אמר רבה אמר רב יהודה אמר שמואל, כרוך ותני: איזהו ביה"ש? משתשקע החמה כל זמן שפני מזרח מאדימין, והכסיף התחתון ולא הכסיף העליון נמי בין השמשות; הכסיף העליון והשוה לתחתון - לילה. ורב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל, הכי קתני: משתשקע החמה כל זמן שפני מזרח מאדימין - יום, הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון - ביה"ש, הכסיף העליון והשוה לתחתון - לילה", ע"כ. ויוצא אפוא, שלדעת רבה יש לראות את השלב שבו פני מזרח מאדימין כבין השמשות, ואילו לדעת רב יוסף השלב של פני מזרח מאדימין נחשב כיום גמור.

ומוסיפה הגמרא: "ואזדו לטעמייהו, דאיתמר: שיעור ביה"ש בכמה? אמר רבה אמר רב יהודה אמר שמואל: שלושה חלקי מיל וכו' אלא תלתא רבעי מילא. ורב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל: שני חלקי מיל וכו' אלא תרי תילתי מיל. מאי ביניהו? איכא בינייהו פלגא דדנקא. וחילופא בחלתא, דאמר רבה: חלתא בת תרי כורי שרי לטלטולה, ורב יוסף אמר: בת תלתא כורי נמי שרי, בת ארבעה כורי

תקלב

אסור". ומבואר בגמרא שישנה תלות בין המחלוקת בדבר הכללת "פני מזרח מאדימין" בבין השמשות, ובין המחלוקת מהו שיעור בין השמשות. ומשמע לכאורה, שאורך הזמן של בין השמשות הוא בין ט"ז דקות ובין י"ח דקות (אם שיעור הילוך מיל הוא כ"ד דקות).

בהמשך הסוגיה אומרת הגמרא: "דשלים בין השמשות דר' יהודה, והדר מתחיל בין השמשות דר' יוסי". ומשמע מפשטות לשון הגמרא, שזמן בין השמשות של ר' יוסי בא לאחר סיום הזמן של ר' יהודה. ומוסיפה הגמ' (לה ע"ב): "אמר רב יהודה אמר שמואל: כוכב אחד - יום, שנים - בין השמשות, שלושה - לילה. תניא נמי הכי: כוכב אחד - יום, שנים - בין השמשות, שלושה - לילה. אמר ר' יוסי: לא כוכבים גדולים הנראין ביום ולא כוכבים קטנים שאין נראין אלא בלילה, אלא בינונים", ע"כ. ומשמע מדברי הגמרא שהשיעור של שלושה כוכבים בא לאחר סיום בין השמשות של ר' יהודה; שהרי נאמר כבר לעיל שבין השמשות של ר' יוסי בא לאחר סיום בין השמשות של ר' יהודה. וכיון שלר' יוסי מתחיל הלילה בשלושה כוכבים, על כרחך שכבר הסתיים בין השמשות של ר' יהודה.

ב. קושיית ר"ת ותירוץ

והתוס' (שם לה ע"א ד"ה תרי) כתבו וז"ל: "תרי תילתי מיל - קשה, דהכא משמע דמשקיעת החמה עד הלילה ליכא אלא תלתא ריבעי מיל, ור' יהודה גופיה בפסחים בפרק מי שהיה טמא (צד ע"א) סבר דמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים ארבע מילין. וצאת הכוכבים לילה הוא, כדאמרינן בריש פ"ק דפסחים (ב' ע"א), וכדמוכח קרא ואנחנו עושים במלאכה וגו', דמיניה מפי' בפ"ב דמגילה (כ' ע"ב) דמעלות השחר ימא הוא. ואומר ר"ת, דהתם מיירי בתחילת שקיעה והכא משתשקע מסוף שקיעה אחר שנכנסה חמה בעובי הרקיע", עכ"ל. ובפסחים (שם ד"ה רבי יהודה) ביארו יותר: "דהכא קאמר מתחילת שקיעה, דהיינו משעה שמתחלת החמה ליכנס בעובי הרקיע עד הלילה הוי ד' מילין, והתם קאמר מסוף שקיעה", עכ"ל. וכדברי ר"ת כתבו גם הרמב"ן (תורת האדם עמ' רנא-רנג) והר"ן (שבת שם; יומא פא ע"ב) והריטב"א והמאירי והמרדכי (שבת שם) והסמ"ג (עשין לב) והרוקח (סי' נא).

קשיים בשיטת ר"ת

ואולם לכאורה נראה שתירוצו של ר"ת קשה מאד. ראשית, בהרבה משניות וברייתות וגמרות מוזכר מונח זה של שקיעת החמה, ולא נזכר בשום מקום שישנן

שתי שקיעות. ותמוה מדוע סתמו בכל מקום ולא ביארו לאיזו מהשקיעות מתכוונים. ור"ת רצה לומר שרמזו לכך בלשון: "משתשקע החמה", שפירושה סוף השקיעה, וכאשר אמרו: "שקיעת החמה" התכוונו לתחילת השקיעה. אבל הדבר נסתר לכאורה ממה שמבואר להדיא בבבא מציעא (פח ע"ב), שכאשר נוקטים לשון של "משיפקסו" הכוונה לתחילת הפיקוס, ואילו כשנוקטים לשון של "עד שיפקסו" הכוונה לסוף הפיקוס. ואם כן דוקא הלשון: "משתשקע החמה" מורה שמדובר על תחילת תהליך השקיעה. וכך הקשה כבר היראים (ס"ט רעד). ובר מן דין, נראה שהלשון "שקיעת החמה" לא מורה על שום משמעות מיוחדת של תחילה או סוף. ואם בכל זאת הגמרא נוקטת לשון זו בפשיטות - על כרחך צריך לומר שהיה פשוט לה שמושג זה מתפרש במשמעות אחת ויחידה, ואין צורך להסביר לאיזו מהשקיעות מדובר. והדבר קשה ביתר שאת על אותם ראשונים שאומרים שמדובר על שתי שקיעות ממש, ולאחר שלושה מילין ורבע מתחילה החמה את המהלך האחרון שלה שהוא הוא סיום השקיעה; דלפי הבנה זו, עוד יותר קשה למצוא במטבעות הלשון "שקיעת החמה" ו"משתשקע החמה" רמז כלשהו על סוג השקיעה שעליה מדובר. ועל כרחך צ"ל מסתימת הדברים בכל מקום שישנה שקיעה אחת בלבד, ושהמדובר בכל מקום על שלב מסוים ומוגדר אחד.

שנית, לפי רבנו תם יוצא, שפני המזרח מאדימין ועדיין לא הכסיף התחתון עד לאחר זמן של הילוך שלושה מילין ורבע אחרי השקיעה (ולפי הדעה שיש חמישה מילין מדובר על הילוך של ארבעה מילין ורבע). והדבר מוכחש מאד מהמציאות, שהרי במציאות הרבה זמן קודם לכן כבר מכסיף התחתון. ויתרה מזו קשה, שהרי בגמ' מבואר שהמציאות של "פני מזרח מאדימין" מתקיימת מעט קודם לכן, וגם זה מוכחש מאד מהמציאות, שהרי במציאות הרבה זמן קודם לכן פני מזרח מתחילים להתאדם (וכבר מסיימים להתאדם).

שלישית, המציאות מכחישה לגמרי את הקביעה ששלושה כוכבים בינוניים נראים לאחר גמר בין השמשות, דהיינו לאחר הילוך של ד' או ה' מילין אחרי השקיעה, ורואים בחוש שהרבה קודם לכן כבר יוצאים שלושה כוכבים. וגם אם נניח ששלושת הכוכבים הראשונים שרואים הם הכוכבים הנראים דוקא ביום - סוף סוף לאחר כל כך הרבה זמן מהשקיעה השמים זרועים בכוכבים רבים, ופשוט הדבר שלא שייך לומר עליהם שהם כוכבים הנראים ביום דוקא.

רביעית, תחילתם של אותם שלושה רבעי מילין אינה תלויה במציאות ניכרת ומסוימת, שהרי הם לקראת סיום בקיעת החמה את עובי הרקיע, ומבחינת ראיית בני האדם, השמש מתעלמת מעיניהם כבר מתחילת השקיעה. אם כן לא מובן,

איזו משמעות מעשית יש לקביעה שביה"ש הוא שלושת רבעי מיל או שני שלישי מיל; הרי בין כך ובין כך לא יודעים מתי מתחיל אותו פרק זמן (ולא ניתן לקבוע את הדבר על פי הילוך של שלושה ורבע מילין מתחילת השקיעה, שהרי כתבו התוס' (שבת שם ד"ה תרי), דמספקא לן מהו אדם בינוני. ואם היינו סומכים על כך - היינו יכולים לשער כבר על ידי הילוך של ד' מילין, ולא היינו באים לידי מחלוקתם של רבה ורב יוסף).

חמישית, התוס' (שם) לאחר שהביאו את תירוץ ר"ת, כתבו וז"ל: "אבל תימה לר"י, דבמאי פליגי, דהא ודאי משעת צאת הכוכבים הוי לילה כדפי'. ויש לומר, דאמרין לקמן לא גדולים הנראים ביום ולא קטנים כו' אלא בינונים. והשתא פליגי, דלר' יהודה מספקא ליה בכל כוכבים הנראים משקיעת החמה עד שהכסיף העליון אם הם בינונים אם לאו. ועדיין קשה, דניחזי אנן באדם בינוני שילך מתחילת שקיעת החמה ד' מילין כדאמר בפסחים; ו"ל דמספקא להו מהו אדם בינוני", עכ"ל. ולכאורה הדברים אינם מובנים: אם אנו מסופקים מהו אדם בינוני - אם כן איזו משמעות יש לשיעור של הילוך שלושת רבעי מיל או שני שלישי מיל? הלא לגבי אותו אדם שמהלך את השיעור הזה עדיין יש מקום להסתפק אם הוא אדם בינוני אם לאו.

שישית, על מה התבססו רבה ורב יוסף בחישוב הקביעות של שלושת רבעי מיל ושני שלישי מיל; הרי כבר התבאר לעיל, שאין לתחילת זמן זה שום אחיזה במציאות הנראית לעין. וגם אין אפשרות לקבוע את הדבר על פי יציאת כוכב אחד וכו', כי הרי דבר זה גופא היה מוטל בספק, ולכן הוצרכו לקביעה של הכסיף העליון וכו', וכמו שטענו התוס' (ומאידך גיסא, אין אפשרות לקבוע את הדבר על פי הכסיף העליון וכו', כיון שזה מופלג טובא מהשיעור של שלושת רבעי מיל, וכנ"ל).

שביעית, מהסוגיה יש לכאורה הכרח לומר, שמשך הזמן מאז שפני המזרח מאדימין ועד לסיום זמן זה ותחילת הכספת התחתון, הוא כשתי דקות בלבד, שהרי על פרק זמן זה נחלקו רבה ורב יוסף. והגמרא אומרת דאיכא בינייהו פלגא דדנקא, דהיינו אחד מ"ב ממיל שהוא בערך שתי דקות (ולדעה אחרת הוא אפילו פחות מכך). ואולם המציאות מכחישה קביעה זו מכל מכל, שהרי זמן זה נמשך הרבה יותר.

הבנה אחרת בר"ת

אמנם בספר הישר לרבנו תם (סי' רכא) איתא: "ולא תימא משעה שרוצה החמה ליכנס ברקיע, דמאז הוא מתחיל ליאדם, אלא משתשקע החמה שכבר נכנסה ברקיע ועברה בעוביו של רקיע והוא עדיין כנגד החלון. ומשום שעדיין לא עבר את חלונו, ולא פסק חלונו ללכת אחרי הכיפה, הוא מטיל זהורורין ומאדים מושבו. ועל כרחיק אני צריך לפרש משתשקע החמה כמו שפירשתי, שכבר נכנסה ברקיע, דאי תימא משעה שמתחיל ליכנס זה אינו יכול להיות. דהא אמרינן בפרק מי שהיה טמא" וכו', עכ"ל. ונראה מדבריו שהתכוון לומר, שכאשר החמה מתחילה להתאדם אזי יש לראותה כנכנסת לעובי הרקיע וזוהי תחילת שקיעתה. והסיבה שהיא מתאדמת והולכת, היא משום שחלון הולך ומעבה את אורה. וכן נראה שהבין גם הרא"ש בתוספותיו (ברכות ב' ע"א ד"ה וממאי; שבת לה ע"א ד"ה תרי תילתי). וכן נראה מדברי המאירי (שבת לד ע"ב סוד"ה בין השמשות).

רוב הקשיים נשארים גם לפי ההבנה האחרת

ולפי זה יוצא, שגמר התהליך עשוי להימשך עד כשעה אחרי שקיעת גלגל החמה, כיון שהחמה מתחילה להתאדם בערך כמחצית השעה קודם לשקיעה. וזה מחליש במידה רבה את הקושיה השניה דלעיל (הקושיה הראשונה בד"ה שנית), אבל עדיין כל שאר הקושיות נשארות קשות גם לפי הבנה זו.

קושיות הגר"א והערות בהן

והגר"א (או"ח סי' רסא ד"ה שהוא ג') הקשה על ר"ת וז"ל: "אבל ליתא, דאם כן מעמוד השחר עד הנץ שוה כמן השקיעה עד צאת הכוכבים. ובאמת אינו כן כמ"ש לעיל, והחוש מכחיש לכל רואה שמע"ה הוא שיעור גדול הרבה מאד על צה"כ אחר השקיעה, ובמדינות הנוטין לצפון שע"ה מתחיל בקיץ בחצי הלילה - א"כ אין צ"ה כלל בקיץ. אלא דבה"ש מתחיל מתחילת השקיעה תיכף עד הכסיף התחתון, והוא ג' רביעי מיל באופק בבל ובזמן תקופת ניסן ותשרי, ובהתחלת השקיעה בה"ש גמור, וכל מקום שהוזכר משתשקע החמה הוא בתחילת השקיעה", עכ"ל. וקושייתו הראשונה לכאורה אינה מובנת; דנראה מלשונו שאין הוא מקשה את הקושיה השלישית הנ"ל, אלא הוא טוען שלא יתכן שמהשקיעה עד צאת הכוכבים יהיה אותו שיעור כמו מעמוד השחר ועד הזריחה. ודבר זה כשלעצמו לכאורה אינו מוכח, וגם החוש אינו מכחיש זאת, וגם מפורש להדיא בגמרא שאכן השיעורים

תקלו

שווים. ונראה שצריך לומר בכוונתו, שבעל כרחנו לא יתכן לקשור את המושג צאת הכוכבים המוזכר בסוגיה בשבת עם זה המוזכר בסוגיה בפסחים, כיון ששם מדובר על צאת שלושה כוכבים, והחוש מכחיש את ההשוואה בין משך הזמן שמעמוד השחר והזריחה לבין זה שמהשקיעה ועד צאת שלושת הכוכבים.

וגם אינו מובן לכאורה מה שהקשה, שבמדינות הנוטין לצפון אין בקיץ צאת הכוכבים כלל; שהרי גם ביחס לשקיעה ניתן לומר, שבמדינות הנוטין עוד יותר צפונה אין שקיעה בקיץ כלל, וודאי שגם הזמן המוקדם של צאת הכוכבים לא קיים במדינות אלו. וכן יש להקשות על מה שכתב בהמשך שם: "ובזה מתורץ שלא תוכחש מ"ש הרמב"ם וא"ע ששיעור הנשף הוא כ' מעלות שיעור שעה ושליש, ולפי דעת הגמרא הוא שעה ומחצה, וגם שם דברי הגמרא מוכחש בחוש שלפי זה לא יהיה לילה ד' חדשים במדינתנו. אבל שיעור הרמב"ם וא"ע על קו השווה ודברי הגמרא על אופקם", עכ"ל. ומבואר מדבריו שהבין, שאם לא יהיה לילה במדינותיהם זוהי הכחשה בחוש של דברי הגמרא. אולם גם לפי הבנתו שצאת הכוכבים הוא מוקדם יותר, יצא על כל פנים שהגמרא תהיה מוכחשת בחוש במקומות היותר צפוניים. אלא נראה פשוט שאין הכרח שהלילה יהיה בכל מקום ובכל זמן, ואין בהעדר הלילה משום הכחשת המוחש.

ג. שיטת הגאונים והגר"א

והגר"א שם חזר וייסד את שיטת הגאונים (גנזי קדם ח"ה עמ' לו ואילך), שצאת הכוכבים שעליו מדובר בסוגיה בשבת הוא צאת שלושה כוכבים, וזמן זה הוא שלושת רבעי מיל אחרי שקיעת גלגל החמה והיעלמותו מעינינו. ואולם בסוגיה בפסחים מדובר על צאת כל הכוכבים, והדבר קורה אחרי מהלך של ד' מילין מהשקיעה הנ"ל. ויוצא אפוא שאין שתי שקיעות, אבל יש שני צאת הכוכבים: צאת שלושה כוכבים שהוא הקובע לעניין התחלת הלילה, וצאת כל הכוכבים שהוא רק מגדיר את עובי הרקיע (ולדעת רבא ועולא שם הוא גם קובע את סוף היום לעניין חישוב שיעור הלוח אדם בינוני וקביעת השיעור של דרך רחוקה).

קשיים בשיטת הגאונים והגר"א

ואולם גם על שיטה זו קשות לכאורה כמה קושיות גדולות. ראשית, גם על תירוץ זה קשה הכפילות במושגי צאת הכוכבים; דמאד לא מסתבר לומר ש' יהודה ינקוט בפשטות מושג של צאת הכוכבים, כאשר פעם אחת כוונתו תהיה

לצאת שלושה כוכבים ופעם אחרת כוונתו תהיה לצאת כל הכוכבים. ובכך אפילו לא שייך לחלק בין הביטויים "משיצאו הכוכבים" ו"יציאת הכוכבים", כיון שבכל המקומות מוזכר ממש אותו ביטוי של "צאת הכוכבים". ואמנם היראים (ס"ט רעד) כתב, שיכול להיות אותו מושג במשמעות שונה כמו גידולי קרקע, אבל הדבר יתכן רק משום שמיניה וביה מבואר למה הכוונה. אך לסתום ולנקוט מושג שמשתנה שינוי מהותי במשמעותו בהקשרים שונים, הוא דבר שלכאורה אינו מסתבר כלל.

שנית, הזמן של הכסיף העליון והשוה לתחתון חל הרבה זמן לאחר שלושת רבעי מיל משקיעת גלגל החמה. ולפי שיטה זו יוצא, שיש למנות את שלושת רבעי המיל משקיעת גלגל החמה, והזמנים הללו צריכים להיות חופפים. שלישית, גם הזמן של צאת שלושת הכוכבים והזמן של הכסיף העליון והשוה לתחתון נראה שאינו חופף כלל. ומלבד זאת קשות עדיין הקושיות החמישית והשביעית דלעיל (בשיטת רבנו תם).

שיטת היראים

והיראים (שם) כתב, שמשמשקע החמה היינו קודם שתשקע, והיינו כשהחמה רק עומדת להיכנס בעובי הרקיע. ואז הוא בין השמשות, והדבר נמשך שלושת רבעי מיל. לאחר מכן מתחילה שקיעת החמה ממש, שאז נסתר גלגל החמה מעינינו, ואז הוא כבר ודאי לילה. ובשעה שהחמה רק עומדת להיכנס לעובי הרקיע יש כוכב אחד, וכשהיא נסתרת לגמרי מעינינו ישנם שלושה כוכבים. ובמשך הילוך של ה' מילין יוצאין כל הכוכבים (והגר"א הבין בדבריו, שצאת שלושה כוכבים היינו אחר הילוך הה' מילין. אבל לכאורה נראה ברור שלא זו היתה כוונתו של היראים, אלא הוא התכוון שבתחילת הה' מילין יוצאים שלושה כוכבים, ויציאת כולם היא לאחר הה' מילין, וכנ"ל).

קשיים בשיטתו

ואולם לכאורה המציאות מאד מכחישה את דבריו, דבשום אופן לא ניתן לראות שלושה כוכבים בשעת השקיעה עצמה. וגם בשום אופן לא ניתן לומר על הזמן שבו גלגל החמה טרם שקע, שכבר הכסיף העליון והשוה לתחתון. וגם עליו קשות הקושיות דלעיל, שיוצא שישנם שני צאת כוכבים (ובעצם גם שתי שקיעות

שוונות, כיון שהביטוי משתשקע החמה מתפרש במובן אחר משקיעת החמה), וכן עוד מרבית מהקושיות הנ"ל.

ד. רש"י הבין שהמחלוקת בחלקי המיל איננה בדעת ר' יהודה

והנה, רש"י (שבת לד ע"ב ד"ה ואזדו לטעמייהו) כתב וז"ל: "דרבה סבר שיעור ביה"ש נפיש ורב יוסף סבר זוטרי", עכ"ל. ולכאורה הדבר תמוה, שהרי עצם העובדה שרבה אמר שיעור גדול ורב יוסף אמר שיעור קטן, איננה ממצה את נקודת ה"לטעמייהו". ורש"י היה צריך לומר, שמשך הזמן שמהאדמת פני מזרח ועד הכסיף עליון והשוה לתחתון הוא שלושת רבעי מיל, ומהכסיף תחתון ולא הכסיף עליון ועד השוה לתחתון הוא שני שלישי מיל, או שהיה לו לומר בקיצור דהיינו שיעורייהו דפליגי בהו לעיל.

אמנם נראה, שרש"י הבין שבאמת אין שיוויון בין משך הזמן של האדמת פני מזרח והכסיף התחתון וכו' ובין משך הזמן של שלושת רבעי מיל ושני שלישי מיל. והגמ' רק אומרת, שכשם שרבה ורב יוסף נחלקו בדעת ר' יהודה, והפרשנות שנתן לו רבה יוצאת ארוכה יותר מפרשנותו של רב יוסף - כך הם נחלקו גם אליבא דרב יהודה בשם שמואל מהו שיעור משך הזמן של בין השמשות, וגם במחלוקת זו רבה נתן שיעור גדול יותר ורב יוסף שיעור קטן יותר. ורבה ורב יוסף שנחלקו אם שיעור בין השמשות הוא שלושת רבעי מיל או שני שלישי מיל, לא אזלו בשיטת ר' יהודה אלא בשיטת רב יהודה בשם שמואל שנקט כתנא דברייתא; דדעת התנא דברייתא (לה ע"ב) שהלילה מתחיל עם יציאת שלושה כוכבים, אינה עולה בקנה אחד עם דעתו של ר' יהודה, ויש מחלוקת עקרונית ביניהם. לדעת ר' יהודה הלילה מתחיל כשיש חושך גמור, ושיעורו כשהכסיף העליון והשוה לתחתון, ואילו לדעת התנא דברייתא הלילה מתחיל עם יציאת שלושה כוכבים, והוא שיעור קודם בהרבה לשיעורו של ר' יהודה.

וזה מתיישב היטב עם המשך הגמ' שאמרה (לה ע"א): "וחילופה בחלתא", ופירש רש"י (שם ד"ה וחילופה) וז"ל: "איפלגו רבה ורב יוסף בחלתא, דהתם שיעורא דרב יוסף נפיש מדרבה. רבה דאמר הכא תלתא אמר התם תרי, ורב יוסף דאמר הכא תרי אמר התם תלתא", עכ"ל. והרי אין שום קשר בין המחלוקת הקודמת ובין מחלוקת זו. ועל כרחנו צריך לומר, שהגמ' נוקטת את הדברים לסימנא בעלמא.

ובאמת מצינו בהרבה מקומות בש"ס, שכאשר נקטו את הביטוי "אזדו לטעמייהו" - לא התכוונו לומר בהכרח שאותן סברות ואותה נקודת מחלוקת שהיתה קיימת במחלוקת האחת היא זו שקיימת גם במחלוקת השניה. ובמקומות רבים כל הקישור הוא חיצוני בלבד (ויעוין בשבת קכה ע"ב ובתוס' שם ד"ה ואזדו לטעמייהו, ובראש השנה יא ע"ב, ושם יב ע"א מבואר להדיא שלדעת חכמי ישראל אין תלות בין המניינים; וכן בקידושין פ' ע"א ובשבועות כ' ע"א ובתוס' שם ד"ה איסר ובכריתות ו' ע"ב ובשטמ"ק שם אות ל). ובמקומות רבים נוספים אמנם יש דמיון כלשהו מבחינת הסברה, אבל זהו דמיון רחוק שאינו מכריח כלל את התלות שבין המחלוקות.

תירוץ הקושיות

ולפי זה לא קשה כלל הקושיה שהולידה את הצורך לחדש שיש שתי שקיעות או שתי יציאות כוכבים; שהרי לפי זה ר' יהודה הוא שאומר שיש ד' מילין משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים, ואילו השיעורים של שלושת רבעי מיל ושני שליש מיל, שעליהם נחלקו רבה ורב יוסף - אינם אליבא דר' יהודה אלא אליבא דהתנא דברייתא.

ולפי זה הכל יוצא מתאים למציאות. הכסיף העליון והשוה לתחתון הוא באמת שיעור מאוחר יותר מהשיעור של יציאת שלושה כוכבים, והוא עשוי להתאים לשיעור של ד' מילין מהיעלמות גלגל החמה או מזמן התאדמות החמה. ושיעור של יציאת שלושה כוכבים עשוי להתאים לזמן של שלושת רבעי או שני שליש מיל¹. ושיעור האדמת פני המזרח אינו אמור להיות רק שתי דקות, כיון שהפער של שתי הדקות הקיים בין רבה ורב יוסף במחלוקתם השניה, אינו אמור להיות זהה לפער הקיים במחלוקתם הראשונה בדעת ר' יהודה. ובאמת שיעור זה של האדמת פני המזרח עשוי לארוך זמן רב באופן יחסי. ולפי זה, גם אין צורך לדחות זמן זה לאחור הילוך של שלושה מילין ורבע לאחר שקיעת החמה, כיון שאין שום זיקה בין שיעור זה ובין השיעור של שלושת רבעי מיל.

ולפי זה מתורצת בפשיטות שאלת התוספות מדוע נחלקו רבה ורב יוסף ולא הסתפקו בגדר של הילוך ד' מילין. לפי הדברים הנ"ל יוצא, שאלו הם שני שיעורים

1. מי שאינו בקי בראיית הכוכבים אינו רואה אותם אלא רק לאחר ל"ה דקות. אבל מי שיודע היכן לראותם ומורגל מעט בראיית כוכבים ומתבונן במקומות חשוכים, עשוי לראותם כבר מספר דקות ניכר קודם לכן שהוא כשליש שעה זמנית ממוצעת.

שונים לגמרי, וגם מובן ששיעורים אלו מתחילים בנקודת זמן מסוימת ולא מעורפלת באמצע הילוך החמה בחלונה.

נראה שגם הרמב"ם נקט כנ"ל

ונראה שכך גם הבין הרמב"ם. וזאת, דלכאורה יש לתמוה שאין הוא מביא כלל את כל ההגדרות של ר' יהודה בשום מקום. ואף אם נאמר שהוא סבר שהשיעור של ר' יהודה והשיעור של תנא דברייתא דג' כוכבים הוא אותו שיעור - היה צריך לציין זאת ולהגדיר, דהא יש כאלה שאינם יכולים לראות את כוכבי השמים אבל יכולים לעמוד על הכספת פני המזרח. וגם אליבא דאמת היה לו להביא זאת, כמו שאמר ר' יהודה בבבלי. וביותר יש לתמוה שבהל' תרומות (פ"ז ה"ב) לפי כל כתבי היד, הוא כותב שהשיעור בין השקיעה ובין צאת הכוכבים הוא כשליש השעה. ואם כן הוא נחית לשיעורא, וכיצד אין הוא אומר את עיקר ההגדרה, שהשיעור הנ"ל אינו אלא ביאור להגדרה זו. וגם היה לו להכריע להדיא אם הוא מכליל את פני מזרח מאדימין בכלל בין השמשות או בכלל היום.

אמנם אם נאמר שהוא הבין כנ"ל, שאלו הן דעות חלוקות, ואין הלכה כר' יהודה - מובן מדוע אין הוא מזכיר כלל את הגדרתו של ר' יהודה. וגם מובן מדוע הוא לא נחית להכריע בדעתו ביחס לפני מזרח מאדימין, וההגדרות היחידות שמביא הן רק "כמו שליש שעה" והגדרה של הכוכבים, והיינו כנ"ל.

דא עקא, דמבואר (לד ע"א) שזמן בין השמשות של ר' יוסי מאוחר יותר מזמנו של ר' יהודה; והרי ר' יוסי הוא זה שאומר בבבלי (שם ע"ב) את השיעור של שלושה כוכבים בינוניים, ולפי מה שהתבאר, יוצא שזמן יציאת שלושה כוכבים בינוניים הוא מוקדם בהרבה מסוף זמנו של ר' יהודה. אמנם בדקדוקי סופרים שם, ציין שהגרסה המצויה בכתבי היד היא "אמר ר' יוסי בר אבין", וכן היא הגרסה בירושלמי ובר"ף ובאור זרוע ועוד. ולפי זה, באמת שיעורו של התנא ר' יוסי מאוחר הרבה יותר, והוא חולק על התנא דברייתא, ור' יוסי בר אבין מפרש את התנא של הברייתא.

מחלוקת התנאים תלויה בביאור המקראות

ולפי מה שהתבאר, נראה שמחלוקת התנאים תלויה בשוני בסיסי בהבנת מהות היום והלילה. בתורה נאמר: "ויקרא א-להים לאור יום ולחשך קרא לילה" (בראשית א', ה'). ומבואר מהפסוק, שמהות היום היא זמן האור ומהות הלילה היא

זמן החושך. ואולם בהמשך נאמר על המאורות: "יהי מארת ברקיע השמים להבדיל בין היום ובין הלילה" (שם, יד). ומבואר מהפסוק, שהמאורות הם המבדילים בין היום ללילה. והנה, אם קובעים את הדבר על פי האור והחושך - יש יותר מקום להבין שכאשר הכסיף העליון והשוה לתחתון אז הוא זמן השינוי שבין היום ללילה, ולפי זה צאת הכוכבים שאמורים להבדיל בין היום והלילה (וכמו שגם מתבאר בפסוק בנחמיה) הם כלל הכוכבים היוצאים באותה שעה. ולפי זה יציאת הכוכבים היא רק הסימן להשתנות זו, אבל עדיין הסיבה העיקרית היא עצם ההחשכה. ברם אם מבינים שהדבר נקבע על פי המאורות, ואין הם מהוים רק סימנים מבדילים בין היום ללילה, אלא שהם המגדירים את היום והלילה, ובזמן ממשלת המאור הגדול הוא יום ובזמן ממשלת המאור הקטן והכוכבים הוא לילה - יש מקום להבין שכבר מזמן הסתלקות השמש ויציאת שלושה כוכבים מתחיל הלילה. ולפי זה יציאת הכוכבים איננה רק סימן בעלמא אלא היא הסיבה הגורמת לחלות דיני הלילה, ובשלושה כוכבים היא חזקת ממשלת הלילה.

לעילוי נשמות הורינו

ר' נפתלי בן ר' אליעזר מאיר (הרא"ם) ליפשיץ ז"ל

נלב"ע כ' שבט ה'תשנ"ז

מרת רוזלי בת ר' מנשה גולדשטיין ז"ל

נלב"ע ב' ניסן ה'תשס"ד

ר' משולם שרגא פייבוש דייקן

בן הרב מרדכי זאב דז'יקנסקי ז"ל

נלב"ע ט"ו כסלו ה'תשס"ד

אוהבי תורת ישראל וארץ ישראל

לעילוי נשמת

ר' אליעזר מאיר בן נפתלי ורוזלי ליפשיץ ז"ל

אוהב תורה שנפל על הגנת ארצנו

ערב חציית התעלה במלחמת יום הכפורים

כ' תשרי ה'תשל"ד

הונצחו ע"י משה ועפרה ליפשיץ

לעילוי נשמת

בני משפחתנו, אנשי צדקה וחסד

משה בן אשר אנשל ז"ל

נלב"ע ר"ח כסלו ה'תשנ"ח

שרה זלמה בת זיסל שניאור ע"ה

נלב"ע ט' אלול ה'תשנ"ז

אביבה רבקה בת משה ע"ה

נלב"ע כ"א ניסן ה'תשד"מ

ת.נ.צ.ב.ה.